

Idea cierpienia w literaturze i sztuce.

Konspekt lekcji języka polskiego

Motyw cierpienia jest jednym z najpopularniejszych toposów w kulturze i sztuce – obecnym już w najstarszych zachowanych tekstach literackich. O sens ludzkiego bólu i istnienia pytali artyści w każdym zakątku ziemi, niezależnie od wyznawanej religii czy filozofii. W szczególny sposób cierpienie człowieka zostało przedstawione w Biblii i stało się podstawowym elementem doktryny chrześcijańskiej.

Emocje związane z bólem, śmiercią, utratą, osamotnieniem czy żalem z oczywistych względów stały się tematem rozważań w okresie Wielkiego Tygodnia. Stanowią one również motyw przewodni **międzynarodowego festiwalu muzyki dawnej Misteria Paschalia**, który już po raz dwudziesty odbywa się właśnie w tym czasie w Krakowie. Niniejszy scenariusz lekcji języka polskiego inspirowany jest programem jubileuszowej edycji festiwalu (2023). Wybrane koncerty stanowią punkt wyjścia do rozmawiania z młodzieżą na temat motywu cierpienia pojawiającego się w Biblii i do ukazania jego wpływu na inne niż literatura dziedziny sztuki.

Autorką konspektu jest **Katarzyna Prałat**, nauczycielka języka polskiego i wiedzy o kulturze w V Prywatnym Liceum Ogólnokształcącym w Krakowie, teoretyczka literatury, badaczka kultury oraz autorka bloga Ars Discendi.

Temat: *Idea cierpienia w literaturze i sztuce. Motyw Stabat Mater Dolorosa, archetyp Hioba, Lamentacje Jeremiasza*

Przygotowanie: mgr Katarzyna Prałat

Etap edukacyjny: szkoła ponadpodstawowa (zgodność z podstawą programową do matury 2023)

Przedmiot: język polski

Przewidywany czas: trzy jednostki lekcyjne

Kompetencje kluczowe kształtowane podczas lekcji:

- porozumiewanie się w języku ojczystym,
- umiejętność uczenia się,
- kompetencje społeczne i obywatelskie,
- świadomość i ekspresja kulturalna.

Cele ogólne lekcji:

- orientacja w życiu kulturalnym Krakowa,
- znajomość tematyki i kontekstów festiwalu Misteria Paschalia,
- wiedza na temat motywu cierpienia w tekstach kultury.

Cele szczegółowe lekcji:

- znajomość starotestamentowej historii Hioba,
- znajomość średniowiecznej europejskiej pieśni *Stabat Mater* i jej realizacji z innych epok,
- znajomość biblijnych Lamentacji,
- znajomość kontekstów muzycznych z programu festiwalu Misteria Paschalia,
- wzbogacenie wiedzy z zakresu nowej formuły egzaminu maturalnego – treści historycznoliterackie, konteksty.

Przebieg zajęć:**I Zapoznanie uczniów z ideą festiwalu Misteria Paschalia. Można korzystać ze strony internetowej festiwalu [KLIK](#):**

„Misteria Paschalia to jeden z najważniejszych festiwali muzyki dawnej w Europie, od 2004 roku organizowany przez KBF w okresie Wielkiego Tygodnia. Wydarzenie, którego pomysłodawcą był Filip Berkowicz, prezentuje najciekawsze dzieła pochodzące z okresu od średniowiecza aż po wiek XVIII, wykonywane przez uznanych interpretatorów nurtu wykonawstwa historycznego. W programie, nawiązującym do chrześcijańskich źródeł europejskiej duchowości, obok najwybitniejszych dzieł dawnych mistrzów znajdujemy zapomniane kompozycje stanowiące ważne świadectwo wykonawczych i kompozytorskich tradycji epoki. Stąd obecne na Misteriach liczne muzyczne odkrycia i pierwsze współczesne światowe wykonania utworów, efekt żmudnych muzykologicznych badań i rekonstrukcji.”

Dostęp online (1.03.2023): [LINK](#)

II Krótki quiz podsumowujący wiedzę na temat festiwalu (dopasowanie brakujących słów na podstawie tekstu powyżej): [QUIZ KLIK](#)

Link do quizu można przesłać uczniom do samodzielnego uzupełnienia (np. na tablecie/telefonie) lub wyświetlić w sali i wypełnić według instrukcji klasy.

Materiał przygotowany przez autorkę scenariusza (dostęp online 1.03.2023): [LINK](#)

III Wprowadzenie do tematyki utworów muzycznych prezentowanych podczas najbliższej edycji festiwalu Misteria Paschalia 2023, ze szczególnym uwzględnieniem koncertu *Le Poème Harmonique Stabat Mater* 4 kwietnia oraz koncertu *Cohaere Ensemble Lamentacje francuskie* 5 kwietnia.

W ogólnym opisie tematyki koncertów Wielkiego Tygodnia można korzystać z zakładki *Idea* na stronie festiwalu Misteria Paschalia oraz opisach poszczególnych koncertów i wydarzeń – [KLIK](#):

Temat cierpienia wybrzmiał mocno w tekście ideowym zeszłorocznej edycji festiwalu Misteria Paschalia. Tak o programie festiwalu w 2022 roku pisała jego ówczesna dyrektorka-rezydentka Martyna Pastuszka.

„Dramatyzm Wielkiego Tygodnia konfrontuje nas z obrazami nieprzyjemnymi. Oglądamy samych siebie w lustrze wydarzeń: w zdradzie Judasza, zaśnięciu apostołów podczas czuwania w Ogrodzie Oliwnym, buńczucznym, impulsywnym wymachiwaniu mieczem przez Piotra, jego trzykrotnym: „Nie znam tego Człowieka”, wreszcie – wyparciu ze świadomości wydarzeń nieprzyjemnych, granicznych, tych związanych ze śmiercią Jezusa. Na szczęście czas ten kończą jednoczące, radosne Zmartwychwstanie i uroczystość Zesłania Ducha Świętego.

Każdy dzień Festiwalu Misteria Paschalia ogniskuje nasze przemyślenia wokół jednego wydarzenia, mechanizmu obronnego czy emocji. Na każdy z tych dni proponujemy niezbędny: pasmo tekstów muzykologicznych, teologicznych i psychologicznych, które są materiałem do dalszych refleksji; muzykę – doświadczenie estetyczne, ekscytujące, dopełniające i wypełniające; koncerty – spotkanie i przestrzeń wspólną dla wszystkich. (...)”

M. Pastuszka, *Misteria Paschalia – idea*

Opisy wskazanych koncertów znajdują się na stronie festiwalu:

Le Poème Harmonique: *Stabat Mater* – [KLIK](#):

„*Stabat Mater* (1736) Giovanniego Battisty Pergolesiego przeszło próbę czasu, tak mało łaskawego dla wielu innych arcydzieł włoskiego baroku, w sposób zupełnie wyjątkowy. Od swych początków i na długo jeszcze przed przewrotem dokonany w muzycznym świecie przez entuzjastów muzyki dawnej ta kompozycja cieszyła się nieustającym powodzeniem.”

Cohaere Ensemble *Lamentacje francuskie* – [KLIK](#):

„Ceremonia ciemnych jutrzni jest jedną z najbardziej teatralnych, a jednocześnie poruszających, form liturgii Wielkiego Tygodnia. W wyniku XX-wiecznych reform została przez Kościół zarzucona i zapomniana, ale jej wspomnienie przeżyło w muzyce pisanej specjalnie z myślą o niej.”

Wiadomości mogą zostać podane uczniom w postaci wykładu lub jako zadanie samodzielnego wypisania najważniejszych informacji z tekstów powyżej.

IV Utwór *Stabat Mater Dolorosa* i jego europejskie realizacje jako topos literacko-kulturowy.

Praca z podręcznikiem – zwykle jest to jeden z tematów zamieszczonych w części poświęconej tekstom średniowiecznym (np. w podręczniku K. Budna, *Język polski. Sztuka wyrazu, cz. 1*, GWO, Gdańsk 2021).

1. Wyjaśnienie pojęć doloryzm oraz lament:

doloryzm ‘łac. *dolor* – ból, cierpienie’ – prąd w sztuce średniowiecznej eksponujący motyw męki Pańskiej oraz boleści Matki Boskiej.

lament – utwór poetycki wyrażający uczucia nieszczęścia i niemocy, inaczej: żal lub plankt.

K. Budna, *Język polski. Sztuka wyrazu, cz. 1*, GWO, Gdańsk 2021, s.303.

2. Wyjaśnienie motywu *mater dolorosa*:

Motyw matki cierpiącej (boleściwej, bolejącej, *mater dolorosa*) został rozpowszechniony za sprawą trzynastowiecznej pieśni liturgicznej przypisywanej franciszkaninowi Jacopone da Todi, ukazującej ból Matki Boskiej po ukrzyżowaniu Chrystusa. Do słów tej pieśni powstało z czasem wiele kompozycji muzycznych o tytule *Stabat Mater*, takich jak utwory Antonia Vivaldiego (ok. 1727), Gioacchina Rossiniego (1842) czy Giovanniego Battisty Pergolesiego (1736) – ten ostatni zostanie wykonany w trakcie wtorkowego koncertu w Kościele św. Katarzyny Aleksandryjskiej podczas festiwalu *Misteria Paschalia 2023*.

Definicja motywu na podstawie: K. Budna, *Język polski. Sztuka wyrazu, cz. 1*, GWO, Gdańsk 2021, s.305.

W tym miejscu można pokazać uczniom wybrane nawiązania artystyczne do motywu matki cierpiącej typu pieta (w sztukach plastycznych wyobrażenie Matki Boskiej trzymającej na kolanach martwego syna – Jezusa Chrystusa).

Watykan udostępnia link do wirtualnego oglądania Piety Michała Anioła w Bazylice św. Piotra (tzw. *Pietà watykańska*) – **KLIK**:

3. Analiza wybranych fragmentów pieśni *Mater Dolorosa*:

Treść dostępna w podręcznikach lub np. pod linkiem do strony Sanctus.pl – **KLIK** (dostęp: 1.03.2023).

Tekst może być omawiany w zestawieniu z *Lamentem świętokrzyskim* lub jako jego zapowiedź.

Stabat Mater dolorosa
iuxta crucem lacrimosa,
dum pendebat Filius.

Cuius animam gementem,
contristatam et dolentem
pertransiit gladius.

O quam tristis et afflicta
fuit illa benedicta,
mater Unigeniti!

Quae moerebat et dolébat,
pia Mater, dum vidébat
Nati poenas incliti.

Quis est homo qui non fleret,
Matrem Christi si vidéret
in tanto supplicio?

Quis non posset contristári,
piam Matrem contemplári
dolentem cum Filio?

Pro peccatis suae gentis
vidit Iesum in tormentis,
et flagellis subditum.

Vidit suum dulcem Natum
moriendo desolatum,
dum emisit spiritum.

Eia, Mater, fons amoris
me sentire vim doloris,
fac ut tecum lugeam.

Fac ut ardeat cor meum
in amando Christum Deum,
ut sibi complacéam.

Sancta Mater, istud agas,
Crucifixi fige plagas
cordi meo valide.

Stała Matka Boleściwa
obok krzyża ledwo żywa,
gdy na krzyżu wisiał Syn.

Duszę Jej, co łez nie mieści,
pełną smutku i boleści,
przeszedł miecz dla naszych win.

O, jak smutna i strapiona
Matka ta błogosławiona,
której Synem niebios Król!

Jak płakała Matka miła,
jak cierpiała, gdy patrzyła
na boskiego Syna ból.

Gdzież jest człowiek, co łzę wstrzyma,
gdy mu stanie przed oczyma
w mękach Matka ta bez skaz?

Kto się smutkiem nie poruszy,
gdy rozważy boleść duszy
Matki z Jej Dziecięciem wraz?

Za swojego ludu zbrodnię,
w mękach widzi tak niegodnie,
zsieczonego Zbawcę dusz.

Widzi Syna wśród konania,
jak samotny głowę skłania,
gdy oddawał ducha już.

Matko, coś miłości zdrojem,
spraw, niechaj czuję w sercu moim
ból Twój u Jezusa nóg.

Spraw, by serce me gorzało,
by radością życia całą
stał się dla mnie Chrystus Bóg.

Matko, ponad wszystko świętsza,
Rany Pana aż do wnętrza
w serce me głęboko wpój.

Tui Nati vulneráti,
tam dignáti pro me pati,
poenas mecum dívide.

Fac me tecum pie flere,
Crucifíxo condolére,
donec ego víxero.

luxta cruce tecum stare,
fac me tibi sociáre
in planctu desídero.

Virgo vírginum praeclára,
mihi iam non sis amára,
fac me tecum plángere.

Fac ut portem Christi mortem,
passiónis fac me sortem,
et plagas recólere.

Fac me plagis vulnerári,
fac me cruce inebriári,
et cruóre Filii.

Flammis ne urar succénsus,
per te, Virgo, sim defénsus
in die iudícii.

Fac me cruce custodíri,
morte Christi praemuníri,
confóvéri grátia.

Quando corpus moriétur,
fac ut ánimae donétur
Paradísi glória. Amen.

Cierpiącego tak niezmiernie
Twego Syna ból i ciernie
niechaj duch podziela mój.

Spraw, niech leję łzy obficie
i przez całe moje życie
serce me z Cierpiącym wiąż.

Pragnę stać pod krzyżem z Tobą,
z Twoją łączyć się żałobą,
w płaczu się rozplýwać wciąż.

Panno Święta, swe dziewicze
zapłakane wznieś oblicze
jeden niech nas łączy płacz.

Spraw, niech żyję Zbawcy zgonem,
na mym sercu rozżalonym
Jego ból wycisnąć racz.

Niech mnie męki gwoździe zranią,
niechaj, kiedy patrzę na nią,
krew upoi mnie i krzyż.

Męką ognia nieustanną
nie daj gorzeć, Święta Panno,
w sądu dzień swą pomoc zblíž.

A gdy życia kres nastanie,
przez swą Matkę, Chryste Panie,
do zwycięstwa dojść nam daj.

Gdy ulegnie śmierci ciało,
obleczone wieczną chwałą,
dusza niech osiągnie raj.

W analizie tekstu na uwagę zasługują dające się wyodrębnić sekwencje skupiające się na obrazie Matki Boskiej (zapisie jej cierpienia, powodach bólu, opisach uczuć), przedstawieniu tłumu, jak i podmiotu lirycznego, zwracającego się w apostrofach do Panny Świętej ze swymi prośbami (jakimi?). Można zapytać o rolę pytań retorycznych, wskazujących na wspólnotę doświadczeń z innymi kobietami w podobnej sytuacji oraz empatię tłumu. Ciekawym wątkiem w interpretacji utworu jest zauważenie cierpienia Maryi, nieeksponowanego tak dosadnie w Biblii. W Piśmie Świętym o Matce Boskiej jako świadkini śmierci Jezusa mówi tylko jeden fragment *Ewangelii św. Jana* (J 19,25):

„A obok krzyża Jezusowego stały: Matka Jego i siostra Matki Jego, Maria, żona Kleofasa, i Maria Magdalena. Kiedy więc Jezus ujrzał Matkę i stojącego obok Niej ucznia, którego miłował, rzekł do Matki: „Niewiasto, oto syn Twój”. Następnie rzekł do ucznia: „Oto Matka twoja”. I od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie.”

Ewangelia św. Jana (J 19,25), [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 1996, s. 1164.

Można podkreślić rytm w oryginalnym tekście łacińskim (za sprawą metrum przeważnie trocheicznego), jak i próbę jego oddania w polskim tłumaczeniu.

Po analizie tekstu można sięgnąć po wymienione wcześniej przykłady muzycznych realizacji (nagrania dostępne np. na kanale YouTube) **KLIK**:

V Plankt – rozwinięcie tematu. Lamentacja Hioba i Jeremiasza.

Muzyczny punkt wyjścia stanowi koncert Cohaere Ensemble *Lamentacje francuskie* opisany we wstępie.

1. Definicja i wprowadzenie.

Lamentacje Jeremiasza, *Treny Jeremiasza*, *Lamentacje* – jedna z ksiąg Starego Testamentu. Składa się z pięciu rozdziałów. Rozdziały od 1 do 4 rozpoczynają się kolejną literą alfabetu hebrajskiego (akrostychy). Autorem według tradycji żydowskiej jest prorok Jeremiasz, jednak współcześnie najczęściej autora określa się jako anonimowego. Wątkiem przewodnim księgi jest klęska królestwa Judzkiego w okresie najazdu babilońskiego (587/586 r. p.n.e.). Autor nie opisuje historii szczegółowo, lecz snuje refleksje na jej tle. *Lamentacje Jeremiasza* znalazły zastosowanie w liturgii Wielkiego Tygodnia. W Ciemnych Jutrznich należą do śpiewanych czytań biblijnych. Od XV w. do tych tekstów powstały liczne kompozycje wybitnych kompozytorów – *lamentacje*.

Definicja za: *Encyklopedia PWN* – **LINK**.

2. Omówienie.

Na zajęciach można włączyć ciekawy film o *Lamentacjach* dostępny na kanale YouTube BibleProject – Polski (7 min): **KLIK** (dostęp 1.03.2023)

Tekst *Lamentacji* dostępny jest m.in. na stronie **KLIK** (dostęp: 1.03.2023)

Można przeczytać z uczniami wybrane fragmenty lub pozostać przy tematyce ogólnej – Lamentacje nie wchodzi w zakres tekstów obowiązkowych do matury, mogą jednak stanowić kontekst w budowaniu odpowiedzi na zadania z listy tematów jawnych do matury ustnej (np. do Księgi Hioba) lub do wypracowania (motyw cierpienia).

3. Lamentacje z Księgi Hioba.

Niezbędnym elementem z zakresu lektur obowiązkowych na poziomie podstawowym jest nawiązanie do lamentacji z Księgi Hioba.

Temat zwykle znajduje się w każdym podręczniku do języka polskiego dla szkoły ponadpodstawowej. np. K. Budna, *Język polski. Sztuka wyrazu, cz. 1*, GWO, Gdańsk 2021, s.32-38.

Księga Hioba to księga dydaktyczna (mądrościowa), jedno z siedmiu pism o charakterze poetyckim.

Słowa kluczowe: środowisko mądrościowe starożytnego Wschodu (np. babilońskie, egipskie, arabskie); charakter uniwersalny przy podkreślaniu praw jednostki, motyw dobra i zła, motyw mędrca.

Konstrukcja: części pisane prozą – rozdz. 1-2 i 42, 7-17 oraz poemat o wyraźnym podziale na rozdz. 3-28 i 29-42, 6.

Za: Biblia Tysiąclecia, z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Pallottinum, Poznań – Warszawa 1990.

Treść dostępna jest na stronie: [KLIK](#) (dostęp: 1.03.2023). Można również wykorzystać fragmenty z podręcznika.

Dostępne jest również omówienie w postaci filmu na kanale BibleProject – Polski (11 min.) – [KLIK](#).

Przy omówieniu warto wybrać fragment lamentacji, by ukazać podobieństwo i nawiązania w tematyce i konstrukcji tekstu do Lamentacji Jeremiasza; zwrócić uwagę na niezłomną postawę Hioba, motyw cierpienia, motyw cierpienia niezawinionego.

Ponadto kontekst dla rozważań o cierpieniu stanowić może także motyw *vanitas* i Księga Koheleta.

Podsumowanie zajęć może przybrać formę przygotowania odpowiedzi do jawnych pytań do matury ustnej z wykorzystaniem jako kontekstów koncertów z programu **Misteria Paschalia 2023**.